

ÇAPANOĞULLARI

XVIII-XIX. yüzyıllarda
Bozok merkez olmak üzere
Orta Anadolu'da hâkimiyet kuran
âyan ailesi.

Cebbarzâdeler, Çaparzâdeler ve Çaparoğulları olarak da bilinen aile, muhtemelen XVII. yüzyıl ortalarında Bozok sancağına yerleşmiştir. Mamalu Türkmenleri'ne mensup olan Çapanoğulları'nın bilinen en eski atası 1704 yılında ölen Ömer Ağa, Çapar Ömer Ağa'nın bilinen tek oğlu da Ahmed Ağa'dır. 1728'de Yeni İl has voyvodası olarak görülen Ahmed Ağa, başarılı hizmetleri üzerine 1732'de Mamalu Türkmeni voyvodalığına, bundan dokuz yıl sonra da Bozok sancağı voyvodalığına getirildi. Ahmed Ağa din ve mezhep ayırımı yapmadığı için bölgesinde yaşayan halkı kendisine bağlayarak nüfuzunu arttırdı. Onun Bâbiâli ile iyi geçinmesi, yörede asayişin sağlanması, ihtiyaç anında İstanbul'a et, cepheye de asker ve zahire temin etmek gibi görevleri mükemmel bir şekilde yerine getirmesi, çevresindeki âyanlar üzerinde üstünlük kurmasını kolaylaştırdı; ayrıca oğlu Mustafa'nın 1729 yılında Bozok sancağı mütesellimliğine, 1736'da aynı sancağın voyvodalığına tayin edilmesine imkân verdi. Daha sonra Bozok sancağı voyvodalığı kendisine tevcih edildi. 1744'te aynı sancağın mütesellimliğine getirildi. Bir yıl sonra kapıcıbaşılik pâyesini elde etti. 1755'te Bozok sancağı voyvodalığı mâlikâne* suretiyle kendisine tevcih edildikten sonra bölgenin tartışılmaz hâkimi oldu. Bu tarihten sonra ise halka zaman zaman zulmetmeye kalkıştığı görüldü. Bir ara Tokat voyvodalığını elinde bulundurdu. 1758 yılında Yeni İl voyvodalığı mâlikâne üzere kendisine verildi ve 1761'de de mîrimîranlıkla Sivas valisi oldu. Yaptığı bazı hatalar ve düşmanlarının aleyhindeki faaliyetleri üzerine ertesi yıl bu görevden alındı. Ancak suçsuz olduğu anlaşıncı 1763'te Bozok sancağı kendisine iade edildiği gibi Çorum sancağı da arpalık olarak verildi. 1764'te de Niğde sancağı arpalık suretiyle tevcih edildi. İdare ettiği yörelerde gücünün, İstanbul'da da itibarının artması bir süre sonra onu şımarttı. Bölgesindeki halka yeniden baskı yapmaya başladı ve Bâbiâli'den Maraş valiliğini isteyecek kadar ileri gitti. Merkezî hükümet bu duruma sert bir şekilde tepki gösterdi ve Çapanoğlu Ahmed Paşa'yı 1765 yılında idam ettirdi. Muhallefât*

zaptedildi ve Bozok sancağı ile Mamalu Türkmeni mâlikâneleri geri alındı. Diğer malları ve emlakî çocuklarına bırakıldı. Böylece Bâbiâli Çapanoğulları'nın Bozok ve çevresindeki idarî nüfuzunu sona erdirmiş oldu, ancak malî ve iktisadî güçlerini tamamen ortadan kaldıramadı.

Çapanoğulları'nın Bozok sancağı ve çevresindeki idarî nüfuzları 1768 yılına doğru yeniden ortaya çıktı. Çünkü ailenin güç ve başarı kaynağını meydana getiren Mamalu mâlikâneleri Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın oğulları Mustafa ve Süleyman beylere verilmiş, ardından da 1768 yılı başlarında Bozok sancağı mütesellimliği büyük kardeş Mustafa Bey'e tevcih edilmişti. Onun, bölgesinde asayiş bozmaya kalkışan leventlerle oymaklara göz açtırmaması kendisine aynı yıl içinde kapıcıbaşılik unvanının verilmesi-ne vesile oldu.

Mustafa Bey 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Bâbiâli'ye sadakatten ayrıldı. Bu durum Bâbiâli'nin Çapanoğulları ailesine karşı teveccühüne yol açtı ve 1769-1770 yıllarında Sivas mütesellimliğine Mustafa Bey'in kardeşi Selim Bey getirildi. 1771'de ise bu mütesellimlik bölgede asayiş sağlaması şartıyla Mustafa Bey'e verildi. 1772 yılında Bozok sancağı mutasarrıfı ve Yeni İl has voyvodası olarak görülen Mustafa Bey 1773'te Kayseri sancağı mütesellimi oldu. Bir yıl sonra da oğlu Ali Rızâ Bey ile kardeşi Süleyman Bey kapıcıbaşılikle mükâfatlandırıldılar. Mustafa Bey 1775 yılında mîrâhûr-ı sâni, Çankırı sancağı mütesellimi ve kendisine verilen surre* eminiği görevi sonunda da hacı oldu.

Bu arada Samsun ve çevresine hâkim olan Canikli Hacı Ali Paşa ailesinin hâkimiyet sahalarını Amasya, Tokat ve Sivas'a doğru genişleterek Çapanoğulları'nın ilgilendikleri yörelere yayması bu iki ailenin arasını açtı. Aralarındaki çekişme 1772'den itibaren giderek arttı. Özellikle Canikli Hacı Ali Paşa'nın 1777 yılı sonunda Kırım seraskerliğine tayin edilmesi Hacı Mustafa Bey'in kıskançlığına yol açtı. Ardından 1778'de Hacı Ali Paşa Erzurum valisi olurken ondan boşalan Sivas valiliğine oğlu Mikdad Ahmed Paşa'nın ve Çorum mutasarrıfına da yeğeni Mehmed Bey'in getirilmesi Hacı Mustafa Bey'in endişelerini arttırdı. Çünkü bu tayinlerle Çapanoğulları'nın hâkimiyet alanlarından olan Çankırı sancağı Canikliler tarafından kuşatılıyordu. Buna tepki olarak Hacı Mustafa Bey Kırım seraskerine asker ve deve yardımında bulunmadığı gibi kendi bölgesinden

yapılacak yardım sevkini de engelledi.

Canikli Hacı Ali Paşa'nın Kırım seferinde ihmalkâr davranıp başarı sağlayamaması İstanbul'da hoşnutsuzluğa sebep oldu. Bunun yanında halka eziyet ederek servetini haksız bir biçimde artırma yolunu seçtiği ve Çapanoğlu Hacı Mastafa Bey'le de bozuştuğu görüldü. Bu durum karşısında Bâbiâli paşayı ortadan kaldırmaya karar verdi. Bu sırada Mikdad Ahmed Paşa'nın baskısına dayanamayan Amasya âyanları 1778 yılı sonlarında Çapanoğlu Mustafa Bey'e sığındılar. Bunun üzerine hükümet 1779 yılı başlarında paşayı Sivas valiliğinden uzaklaştırarak Trabzon'a naklettiği gibi haksız yere el koyduğu malları ve emlakî de sahiplerine iade etmesini emretti.

Çapanoğlu Mustafa Bey durumdan faydalanarak 1779 yılı ortalarında Mikdad Ahmed Paşa'ya Bâbiâli'nin emrine uyması hakkında bir yazı gönderdi. Vezir unvanına sahip bir paşa olan Mikdad Ahmed, mîrâhûr-ı sâni unvanıyla ve sancak mutasarrıfı olarak kendisinden aşağı derecede bir idarî mevkide bulunan Çapanoğlu'nun müdahalesine sert tepki gösterdi ve onun topraklarına saldırdı, fakat yenildi. Canikli Hacı Ali Paşa, çıkan çatışmayı oğlunun kaybetmesi ve Amasya'nın Çapanoğlu Mustafa Bey'in eline geçmesi üzerine duruma müdahale etti. Paşa İstanbul'a başvurarak Çapanoğlu'nun idam edilmesini, aksi halde onu kendisinin cezalandıracağını bildirdi.

Bâbiâli iki aile arasındaki bu mücadelede Çapanoğulları'nın yanında yer aldı. Çapanoğlu Mustafa Bey'in kuvvetleri karşısında duramayan Canikli Hacı Ali Paşa ve oğlu Battal Hüseyin Bey Kırım'a kaçtılar. Diğer oğlu Mikdad Ahmed Paşa ise Bursa'da gözaltına alındı. Mücadelenin bu safhasında Hacı Mustafa Bey, rakiplerini hem kendi hâkimiyet sahasına yakın yerlerden hem de Canik'ten uzaklaştırmayı başarmış oldu. Ancak Sivas Valisi İzzet Mehmed Paşa'nın, Canik ve çevresinde Çapanoğulları lehine bozulan dengeyi tekrar istikrarlı bir duruma sokmak için 20 Şubat 1781'de ikinci defa sadarete getirilmesinden sonra aynı yılın Eylül ayında Canikliler affedildi.

Ailenin reisi Canikli Hacı Ali Paşa'ya vezirlikle Erzurum eyaleti verilip mâlikâneleri iade edildi. Küçük oğlu Mikdad Ahmed Paşa'ya da Erzurum valiliği ile arpalık olarak Amasya sancağı tevcih edildi. Böylece Canikliler'le Çapanoğulları yeniden komşu oldular. İki aile arasında gizliden de olsa geçimsizlik ve düş-

ÇAPANOĞULLARI

manlık tekrar başladı. Ancak bu defa Canikli Hacı Ali Paşa daha temkinli davrandı. Önce rakibinin kölelerinden bazılarını elde etti ve bunlar vasıtasıyla 1782 yılının Nisan ayında Çapanoğlu Mustafa Bey'i öldürttü.

Çapanoğlu Hacı Mustafa Bey'in ölümü üzerine Bâbüli Bozok sancağı mutasarrıflığına kardeşi Süleyman Bey'i getirdi. Böylece Çapanoğulları'nın otuz yıl kadar devam edecek en parlak ve ihtişamlı devri başlamış oldu. Süleyman Bey'in akıllı, tedbirli ve Bâbüli'ye karşı genellikle itaatli siyaseti, Çapanoğulları'nın nüfuzunu Bozok dışında Çankırı, Amasya, Şarkıkarahisar, Kayseri, Halep, Adana, Tarsus, Konya Ereğlisi, Niğde, Kırşehir ve Ankara'ya kadar yaymış, tesislerini Çorum, Maraş, Ayıntab ve Rakka'da hissettirmiştir. Gerçekten de Süleyman Bey'in Bâbüli'ye karşı yumuşak davranması ve ıslahatçı padişah III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd hareketine taraftarlığı, onun hâkimiyet sahasını genişletmesine yardımcı olmuştur. Buna ayrıca Süleyman Bey'in Divriği ve çevresine hâkim olan Köse Paşa hânedanı gibi âyanlarla akrabalık kurmasının da rolünü eklemek gerekir.

1783 yılından itibaren Yeni İl hasası voyvodası görülen Çapanoğlu Süleyman Bey Bâbüli ile iyi geçinmeye devam etti ve İstanbul'dan gönderilen emirleri aksatmadan yerine getirmeye çalıştı. 1786'da Mısır'daki kargaşayı bastırmak üzere gönderilen orduya 1000 asker yolladı. Bu gayretleri ona 1787'de Çankırı sancağı mutasarrıflığını ve bir yıl sonra da Ankara sancağı mütesellimliğini kazandırdı.

Çapanoğlu Süleyman Bey, 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşlarında cepheye asker ve zahire sevketti. 1790'da 4000 askerle Rumeli cephesine gitti, ertesi yıl da bizzat sefere katıldı. Bu hizmetleri karşısında Bâbüli 1790 yılında kendisine büyük mîrâhurluk ve hil'at, büyük oğlu Abdülfettah'a kapıcıbaşılık, 1791'de ise yine kendisine kürk ile Amasya sancağı muhassıllığını verdi. Bu muhassıllık 1793 yılına kadar üzerinde kaldı. 1794'te Bereketli ve Bozkır madenleri emanetlerinin kendisine ve Adana ile Tarsus sancakları mütesellimliklerinin de yakın adamlarına tevcihini sağladı.

1794 yılından sonra Çapanoğlu Süleyman Bey'in zaman zaman Bâbüli'ye karşı itaatsizlikleri görüldüyse de 1798'de Bereketli madeni üzerinden alınınca tekrar itaatkâr hale geldi. Rumeli'deki Pazvandoğlu isyanı ve Mısır'daki Fransız iş-

gali olayları karşısında merkezî hükümetin emirleri doğrultusunda buralara asker gönderdi. Bölgesinde ve çevresinde ki asayişsizlik hareketlerini bastırdı.

Nizâm-ı Cedîd'i destekleyen Süleyman Bey, 1793 yılından itibaren bu ordunun malî kaynağını oluşturan îrâd-ı cedîd hazinesiyle ilgili olarak konan vergilerin toplanmasına katıldı. Yeni ordunun Anadolu'da yerleşip yayılması, asker sayısının artırılması ve kışla binası yapımı hususlarında başarılı hizmetlerde bulundu. III. Selim 1805 yılı başlarında Nizâm-ı Cedîd teşkilâtını kurması şartıyla Amasya sancağı mütesellimliğini Süleyman Bey'e verdi. Ardından aynı yıl içinde, Çapanoğulları'nın rakibi Canikli Hacı Ali Paşa'nın torunu Tayyar Mahmud Paşa'nın iki yıl kadar önce isteyip de elde edemediği Sivas valiliğini de vezirlikle Süleyman Bey'in oğlu Mehmed Celâleddin Paşa'ya tevcih etti.

Tayyar Mahmud Paşa bu tayinler karşısında asker toplamaya başlamak suretiyle tepki gösterdi. İşin daha ileriye varmaması için padişah Amasya sancağını Çapanoğlu'ndan geri aldı. Süleyman Bey de bu karara saygı gösterdi. Bu uygulamadan tatmin olmayan ve Şehzade Mustafa'nın kışkırtmalarına kapılan Tayyar Mahmud Paşa, îrâd-ı cedîdi kaldıracağını bildirerek 1805 yılının Haziran ayında önce Amasya'yı, sonra da Çapanoğulları'nın hâkimiyet alanına giren Tokat ile Zile'yi işgal etti. Çapanoğlu kuvvetleri duruma müdahale etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Bâbüli Tayyar Mahmud Paşa'yı "fermanlı" ilân etti. Çarpışmalarda yenilen paşa Sohum üzerinden Kırım'a kaçtı. Süleyman Bey de ağustos ayında Amasya sancağını tekrar elde etti.

1807 yılında İstanbul'da meydana gelen siyasî gelişmeler Çapanoğulları açısından endişe vericiydi. Mayıs ayındaki Kabakçı Mustafa isyanı ile Nizâm-ı Cedîd sona erdirildi, III. Selim tahttan indirildi ve yerine IV. Mustafa geçirildi. Yeni padişah zamanında 1807 yazında Nizâm-ı Cedîd'i desteklemiş olan Süleyman Bey'den Amasya sancağı geri alındı ve oğlu Mehmed Celâleddin Paşa da Sivas'tan Diyarbekir valiliğine nakledildi. Buna mukabil aynı yenileşme hareketine karşı çıkmış olan Tayyar Mahmud Paşa ekim ayında affedilip kendisine Trabzon valiliğinin yanı sıra Canik ve Şarkıkarahisar sancakları ile sadâret kaymakamlığı pâyesi verildi. Bu gelişmeler üzerine Süleyman Bey, 1806'dan beri

devam etmekte olan Rus savaşında Rumeli cephesine hükümetin istediği askerleri göndermedi. 1808 yılının Mart ayında Tayyar Mahmud Paşa'nın sadâret kaymakamlığından uzaklaştırılması ile Mehmed Celâleddin Paşa yeniden Sivas valiliğine getirildi. Bu tayinden memnun kalan Süleyman Bey Bâbüli ile olan münasebetlerini son derece itinalı bir biçimde sürdürdü. Alemdar Mustafa Paşa'nın gayretleriyle gerçekleşen temmuz ayındaki taht değişikliğini dikkatle takip etti. IV. Mustafa'nın tahttan indirilmesiyle yerine geçen II. Mahmud'un saltanatının ilk günlerinde, ağustos ayında, rakibi Tayyar Mahmud Paşa'nın idam edilmesini memnuniyetle karşıladı.

Yeni yönetime karşı güveni artan Süleyman Bey, 1808 yılının Ekim ayında Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın tertip ettiği âyanlar toplantısına katıldı. Toplantı sonunda düzenlenen Sened-i İttifak'ı imzaladı. Bunun ardından idaresi altındaki bölgelerde sekbân-ı cedîd birliklerini kurma işine girişti. Rusya ile devam eden savaşta cepheye asker gönderdi. Bu savaşta oğlu Sivas Valisi Mehmed Celâleddin Paşa Ruslar'a esir düştü. Süleyman Bey Rus harbi sırasındaki hizmetlerinin karşılığını almakta gecikmedi. 1808 yılında Şarkıkarahisar sancağı voyvodalığını, 1810'da Kayseri sancağı, 1811'de de Kırşehir sancağı mütesellimliklerini elde etti.

Çapanoğlu Süleyman Bey 1813 yılında öldü. Bunun üzerine II. Mahmud, eyaletleri merkeze bağlama siyaseti gereği Bozok sancağını Çapanoğulları'na mensup bir kimseye vermedi. Aynı aileden Abdülfettah Efendi ile Abbas Hilmi, Mahmud, Hamza ve İzzet beyleri İstanbul'a getirtip göz önünde bulundurmaya da ihmal etmedi.

Padişah, Bozok sancağı için en kuvvetli aday görünen ve daha önce Sivas ile Diyarbekir valiliklerinde de bulunmuş olan Halep Valisi Mehmed Celâleddin Paşa'yı devamlı şekilde Maraş, Erzurum, Karaman, Adana ve Rakka valilikleri gibi çeşitli görevlerle Yozgat'tan uzak tuttu. 1828-1829 Rus harbinde Yenikale'nin düşmesinde kabahatli gördüğü paşanın vezirliğini kaldırdı ve kendisini kapıcıbaşılıkla Tekirdağ'a sürdü. Mehmed Celâleddin Bey Tanzimat döneminde Bozok ve Kayseri kaymakamlığına getirilmişse de bu görevde bir yıldan fazla kalamamış, 1846'da tekrar aynı makamı elde etmekle beraber aynı yıl içinde azledilmiş ve 1848 yılında ölmüştür.

II. Mahmud gibi hareket eden Tanzimat devri yöneticileri de Çapanoğulları'nı genellikle Yozgat dışında görevlendirmişlerdir. Nitekim Süleyman Bey'in oğullarından Abbas Hilmi Paşa 1846'da Karesi sancağı muhassıllığına, 1847'de Sivas sancağı mutasarrıflığına getirilmiş, Sivas'taki görevinden 1849'da azledilmiş ve 1859 yılında ölmüştür. Süleyman Bey'in bir başka oğlu Mahmud Bey'in de 1847'de Trablusşam kaymakamlığına tayin edildiği bilinmektedir. Merkezî hükümet daha sonra, artık Bozok sancağındaki hâkimiyetini tehlikeye düşürecek kadar gücü kalmayan Çapanoğlu mensuplarını Yozgat'ta bırakmakta bir sakınca görmedi. Ancak bunların huzursuzluk çıkardıklarını gördüğü anda Yozgat dışına sürmekte de tereddüt etmedi. Böylece Bâbîlî Tanzimat devrinde Yozgat ve çevresinde Çapanoğulları'nın siyasî nüfuzunu iyice kırmış, ancak Süleyman Bey'in bıraktığı servet sayesinde ailenin nüfuzu devam etmiştir.

İmparatorluğun son döneminde Çapanoğlu ailesinden Ömer Hulusi Efendi'nin iki oğlu önemli birer şahsiyet olarak göze çarpmaktadır. Bunlardan biri, Türk posta ve basın tarihinde önemli bir yer işgal eden, Postahâne-i Âmire nâzırlığı (1861), İzmit (1872, 1876), Rodos ve Midilli mutasarrıflıkları (1884-1885) ile Atina elçiliği (1885) görevlerini yerine getiren gazeteci Âgâh Efendi'dir (ö. 1885). Diğeri ise 1858'de Harbiye'yi bitirdikten sonra Rusçuk (1869), Bağdat (1869) ve Hersek (1871) mutasarrıflıkları, Petersburg sefirliği (1879), Girit vali vekilliği (1889) ve Anadolu islahatı umumi müfettişliği (1895) görevlerinde bulunan Müşir Şakir Paşa'dır (ö. 1899).

Çapanoğulları'nın sosyal ve ekonomik nüfuzunu sona erdiren olay, İstiklâl Harbi içinde Büyük Millet Meclisi hükûmetine karşı başlattıkları ayaklanmadır. Millî Mücadele'nin önemli ayaklanmaları arasında yer alan Çapanoğlu isyanının elebaşları, Süleyman Bey'in üçüncü kuşaktan torunları olan Hacı Osman Nûri Bey'in oğulları Edib, Celâl ve Hâlid beylerdir. II. Meşrutiyet döneminde kaymakamlık ve mebusluk yapan Edib Bey ile mutasarrıflık vazifesi gören Celâl Bey, İttihat ve Terakki Fırkası'na muhalefetlerinden dolayı görevden alınmışlardı. Bu durum onların amansız birer İttihat ve Terakki muhalifi olmalarında etkili oldu, nitekim Edib Bey Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na girdi. Bu partinin desteklediği, Millî Mücadele'nin İttihatçı hareketi

olduğu biçimindeki propagandalar, Çapanoğulları'nın Kuvâ-yi Milliye hareketi karşısında yer almalarına sebep oldu. Bunda, Edib ve Celâl beylere rakip olan Müftü Mehmed Hulusi Efendi gibi kimselerin de rolü vardır.

14 Mayıs 1920 tarihinde isyan eden Postacı Nâzım ve arkadaşlarının üzerine, Antep'ten seksen kişilik bir kuvvetle memur edilmiş olan Kılıç Ali geldi. Yozgat'ta Kuvâ-yi Milliye'yi desteklemeyen kimselerle gizli toplantılar düzenleyen Edib ve Celâl beylerin niyetini öğrendi ve onları göz hapsine aldırdı. Ancak Arapseyfi'de oturan Hâlid Bey'in Yozgat üzerine yürüyeceğini anlayan kuvvetlerinin azlığından ötürü şehri terkedip Boğazlıyan'a çekildi. Ankara hükûmeti Çapanoğlu kardeşlere bir "hey'et-i nâsiha" göndererek onları Kuvâ-yi Milliye saflarına çekmeyi denediyse de başarılı olamadı. Bunun üzerine 7 Haziran günü Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Miralay İsmet Bey, Sivas'ta bulunan Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Selâhaddin Bey'e Çapanoğlu kardeşlerin tevkif edilmesini emretti.

Gelişmelerden haberdar olan üç kardeş 8 Haziran'da Yozgat'ı terketti. Bunlar Sungurlu, Alaca, Akdağmadeni, Sorgun ve Boğazlıyan yöresinde propaganda yaptılar; Postacı Nâzım ve Aynacioğulları gibi âsi ve çetelerle temasa geçerek adam topladılar. 11 Haziran günü Divanlı köyü yakınlarında ilk çatışma oldu. Âsiler 13 Haziran'da Sorgun nahiyesini, 14 Haziran'da Yozgat'ı, 16 Haziran'da da Alaca'yı ele geçirdiler.

Ayaklanmanın yayılması karşısında Büyük Millet Meclisi hükûmeti bölgeye Çerkez Ethem Bey kumandasındaki kuvâ-yi seyyâreyi sevketti. Bu kuvvetler 23 Haziran günü geldikleri Yozgat'ta halkın destek vermediği âsileri mağlûp ederek şehirden çıkardılar. İki gün sonra âsilerin toplanmış bulunduğu Alaca'yı, 28 Haziran'da da Arapseyfi'yi ele geçirdiler. Yenilen Çapanoğulları ve kuvvetleri dağılarak kaçtılar. Çerkez Ethem Bey 24 Haziran günü kurduğu bir dîvânîharp-te, aralarında Çapanoğlu Mahmud ve Vâsıf beylerin de bulunduğu on iki âsiyi idam ettirdi. Daha sonra yakalanan Hâlid Bey Amasya İstiklâl Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilip asıldı. Aynı aileden Yusuf Ziya Bey Suriye'ye kaçıp oraya yerleşti. Edib ve Celâl beyler 1921 yılında affedildikten sonra İstanbul'a sürüldüler. Kardeşleri Sâlih Bey

ise isyanda bir rol oynamadığı için takibata uğramadı.

İsyan sırasında Çapanoğulları'nın Yozgat'taki konağı yağmalanıp yıkıldı. Malları, emlâk ve eşyaları da talan edildi. Böylece ailenin Yozgat ve çevresinde yaklaşık iki asırdan beri devam eden siyasî, sosyal ve ekonomik nüfuzları ortadan kalkmış oldu. Cumhuriyet devrinin tanınmış yazar ve gazetecilerinden Münir Süleyman Çapanoğlu da (ö. 1973) bu ailedendir.

Çapanoğulları, halk edebiyatı ürünü olan şiir, türkû, efsane, hikâye, fıkra ve deyimlere de girmiştir. Bu aile, servetinin bir bölümünü idareleri altındaki yerlerde imar faaliyetlerinde bulunarak ve vakıflar kurarak hayır yolunda harcamıştır.

Çapanoğlu Ahmed Ağa 1749'da Yozgat yakınlarındaki Saray köyünde bir cami ve bundan dört yıl sonra da Yozgat'ta bir medrese inşa ettirip bunlar için vakıflar tahsis etmiştir. Büyük oğlu Hacı Mustafa Bey 1779 yılında Yozgat'ta Câmi-i Kebir veya Çapanoğlu Camii olarak bilinen kubbeli bir cami yaptırmıştır. İstanbul'daki Ayazma ve Nuruosmaniye camilerine benzer barok mimari üslûbuyla inşa edilen bu esere Hacı Mustafa Bey 1780'de bir çeşme ile türbe ilâve ederek bir de vakfiye düzenlemiştir. Kurduğu vakfa tahsis ettiği seksen dükkân ve bir han sayesinde Yozgat bir idare ve ticaret merkezi olarak gelişmiştir.

Çapanoğlu Ahmed Paşa'nın küçük oğlu Süleyman Bey zamanında ailenin zenginliği Bozok, Ankara, Çankırı, Çorum, Amasya, Şarkikarahisar, Sivas, Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Konya Eğrelisi, Niğde, Tarsus, Adana, Maraş, Ayıntab, Halep ve Rakka'daki mukâtaa'larla zirveye ulaşmıştır. Süleyman Bey Çapanoğlu Camii'ni genişletmiş, bir okul, bir hamam ve ünlü konağını yaptırmış, 1793 yılında kurduğu vakıfta yer alan altmış kadar dükkân ve bir hamam ile şehrin gelişmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Süleyman Bey'in büyük oğlu Abdülfettah Efendi ise (ö. 1840) babasının vakıflarına otuz iki dükkân ile bir fırın eklemiş, XIX. yüzyıl başlarındaki bir zelzelede yıkılan Çorum'daki Câmi-i Kebir ile bitişigindeki medreseyi yeniden yapıtıp Yozgat'taki altmış bir dükkânla bir hanı buralara vakfetmiştir. Aynı zamanda ilmiyeye mensup olan Abdülfettah Efendi, ayrıca 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında devlete zamanın rayicisiyle 600

ÇAPANOĞULLARI

kese tutarındaki 10.000 yaldız altını yarıdında bulunmuştur. Gemerek'teki Şahruh Bey Mescidi de (Merkez Camii) 1822 yılında Çapanoğulları tarafından onartılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

BA, Ali Emîrî, III. Mustafa, nr. 25.565, 28.970; BA, III. Selim, nr. 13.396; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 9078, 13.606, 16.796; BA, HH, nr. 581, 1258-A, 4079, 7858, 12.008, 54.561; BA, İrade-Meclis-i Valâ, nr. 1561, 2270; BA, Mûzehheb Fermanlar, nr. 540; TSMA, E 1659, 3304, 4565, 5125; VGMA, D nr. 629, s. 199-204; nr. 630, s. 951-956; nr. 742, s. 91-96; Vâsîf, Târih (İlgürel), s. 191, 278-279, 298, 349; J. Macdonald Künneir, Voyage dans l'Asie Mineure (trc. N. Perrin), Paris 1818, s. 140-141, 145-147; G. Perrot, Souvenirs d'un en Asie Mineure, Paris 1864, s. 380-391; Cevdet, Târih, II, 131, 171-172; VI, 305; X, 76, 86, 278-283; XII, 108; Lutfî, Târih, I, 247-248, 263; II, 58, 176, 195; IV, 166; V, 33; VI, 72, 73; VIII, 139; N. Yorga, Osmanlı Tarihi (trc. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1948, s. 133; Süleyman Duygu, Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları, İstanbul 1953; a.mlf., "Osmanlı Devlet Ricâlınden Mehmed Celâleddin Paşa", TK, XIII/147-149 (1975), s. 147-171; Yücel Özkaya, Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık, Ankara 1977, tür.yer.; a.mlf., "Canikli Ali Paşa", TTK Belleten, XXXVI/144 (1972), s. 483-525; a.mlf., "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirîşleri ve Büyük Hânedanlıkların Kuruluşu", a.e., XLII/168 (1978), s. 667-723; a.mlf., "Orta Anadolu'da Nizâm-ı Cedit'in Kuruluşu ve Kaldırılışı", DTCF Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, Ankara 1982, s. 509-536; Özcan Mert, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları, Ankara 1980; a.mlf., "Folklorumuzda Çapanoğulları", II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara 1982, I, 217-233; Necati Fahri Taş, Milli Mücadele Döneminde Yozgat, Ankara 1987, s. 38-55; Rüçhan Arık, "Çapanoğlu Camii", Önsay, VII/74 (1971), s. 8-9, 21; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Çapanoğulları", TTK Belleten, XXXVIII/150 (1974), s. 215-261; A. Yaşar Ocak, "Millî Mücadelede Çapanoğlu İsyanı 8-27 Haziran 1920", TKA, VII-X (1974), s. 83-149; Hakkı Acun, "Çapanoğlu Camii (Yerköy-Saray)", Türkiyemiz, sy. 26, İstanbul 1978, s. 34-36; a.mlf., "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", VD, XIII (1981), s. 635-715; Mehmed Duru, "Yozgat Çapanoğlu Camii ve Vakfiyeleri", a.e., s. 71-89; Nuri Yüce, "Âgâh Efendi, Çapanzâde", DİA, I, 447-448.

ÖZCAN MERT

ÇAPARHÂNE

(bk. MENZİL).

ÇAPAROĞULLARI

(bk. ÇAPANOĞULLARI).

ÇAR

(bk. CAR).

ÇÂRCÜY

Türkmenistan'da
Amuderya'nın sol tarafında
eski adı Âmul olan şehir.

Ortaçağ'da Âmüye veya Amu olarak adlandırılmıştır. Âmul ismi ise Mâzen-deran'da aynı adı taşıyan şehirde olduğu gibi Âriler'den önceki Amard kavminin adıyla ilgili olsa gerektir. Bu durumda Barthold'un da belirttiği üzere Amu adı, Ârî kökenli Vahş (Ceyhun) adından daha eskidir ve Amuderya isminin bundan çıkması muhtemeldir. Bugün şehir, yakınından geçen Amuderya üzerindeki önemli bir geçitten dolayı Çehâr-cûy veya Çâr-cûy (dört ırmak) adını taşımakta olup bu adın Timurîlular devrinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Nitekim Bâbürrnâme'de 903 (1497-98) yılı olayları anlatılırken Çârcûy adlı bir geçit yerinden söz edilir (Bâbürr, I, 61).

Ortaçağ'da Horasan eyaleti içinde yer alan şehir, etrafı çöllere kaplı olmasına rağmen Horasan-Mâverâünnehir kervan yollarının birleşme noktasında bulunduğu için önemli bir ticaret merkezi haline gelmişti. Nitekim Selçuklular'ın ortaya çıkış yıllarında oldukça kalabalık bir nüfusa sahipti. Selçuklular'ın ilmin devletçe himaye edilmesi ve yayılması siyasetleri çerçevesinde Bağdat'ta Nizâmiye medreseleri kurulurken İsfahan, Rey, Nişâbur ve Âmul'de de aynı adı taşıyan medreseler tesis edildi.

Çârcûy, Ortaçağ'lardan beri bölgedeki siyasî ve askerî olaylarda önemli rol oynamıştır. Abbâsîler'in iktidara gelmesinde etkili olan ve daha sonra onlarla mücadelede girişen Horasanlı Ebû Müslim, Abbâsîler'le gizlice anlaşarak kendisine karşı isyan eden Mâverâünnehir valilerinden Sîbâ b. Nu'mân'ı 135'te (752-53) Âmul'de idam etmişti. Aynı şekilde Sâmânîler'den İsmâil, Ali evlâdından Muhammed b. Beşîr'in ordusunu 287'de (900) Âmul yakınında yenmişti.

Çârcûy Kalesi 910 (1504) yılında Özbekler'in eline geçti. 1740'ta ise Nâdir Şah Buhara'ya yaptığı seferde ordusunu Amuderya'nın önemli geçitlerinden olan Çârcûy'a köprüler kurdurarak geçirdi.

Bu dönemlerde önemli bir geçit yeri olmasına karşılık az nüfuslu küçük bir yerleşme merkezi durumunda olduğu anlaşılan Çârcûy, 1830'lu yıllarda Kal-muklar'ın idaresinde bulunuyordu. Aynı dönemde burayı gören seyyahlara göre

ticarî önemi olmayan ve hâkim bir tepe üzerinde güzel bir kalesi bulunan şehrin nüfusu 20.000 dolayındaydı. Halkının çoğu göçebe bir hayat yaşıyordu ve sıcak mevsimlerde burada ancak 4000-5000 kişi kalıyordu. 1844'te Hîve Türkmenleri'nin saldırılarından dolayı nüfusu 2000 civarına inen Çârcûy, Horasan-Mâverâünnehir kervan yolu üzerinde bulunmasına rağmen eşkıya hücumlarının tesiriyle ticarî önemini büsbütün kaybetti.

Çârcûy, Buhara'nın işgalinden sonra 1867 yılında Ruslar'ın eline geçti. 1886'da demiryolunun buraya ulaşması (Smerkant-Aşkâbâd hattı) sebebiyle yeniden önem kazandı. Şehre 17 km. uzaklıkta yer alan Amu İstasyonu yanında, Buhara emîrinin Rus hükûmetine tahsis ettiği arazi üzerinde 4000-5000 nüfuslu yeni bir şehir kuruldu ve buraya Yeni Çârcûy, diğerine de Eski Çârcûy denildi. Daha çok dışarıdan gelen Ruslar'ın yerleştiği Yeni Çârcûy, Tirmiz ve Kerki gibi şehirlerle birlikte Rus askerî kumandanlarının yönetimindeydi. Eski ve Yeni Çârcûy arasındaki mesafe, yeni şehrin eski şehre doğru genişlemesiyle zamanla kapanarak ortadan kalktı.

1901 yılında Amuderya üzerinde, Çârcûy-Buhara-Taşkent demiryolu ulaşımını sağlayan 2 km. uzunluğunda bir köprü yapıldı. Bununla vapurların Petro-Aleksandrovsk'a kadar nehir boyunca inerek Tirmiz'e ulaşabilecekleri düşünülmüştü. Sonuçta Çârcûy, nehir ve demiryolları sayesinde bölgenin büyük şehirleri arasına girdi. Öte yandan Rus yönetimi 1914'te Aleksanaray ile Çârcûy arasını bir demiryolu ile birleştirmek suretiyle Emba (Çim) petrol sahalarını Üst-yurt üzerinden Hârizm'e, sonra da Çârcûy'dan Keska hattıyla Hindistan'ın Quetta hattına bağlamak için çalışmalar yapmıştı.

Çârcûy Bolşevik İhtilâli döneminde de siyasî ve askerî önemini korumuş, hat-ta Gizli Türkmen Millî Komitesi'nin merkezi olmuştur. Bu dönemde Hîve'de Ruslar'a ve Genç Hîveliler hareketine karşı mücadele eden Cüneyd Han, Genç Hîveliler'in Ruslar'ca kurulan Askerler Şûrası'nı destekleme kararı almaları üzerine Amuderya'nın sol tarafında (Çârcûy yakınında) yerleşerek Törtköl (Petro-Aleksandrovsk)-Çârcûy telefon hattını kesmişti. General Frunze'nin 28 Ağustos 1920'de Sovyet ordusuna Buhara'ya girme emri vermesinin ardından aralarında Çârcûy'un da yer aldığı Karşî ve Şehr-i Sebz gibi önemli şehirler işgal edildi.